

Odločitev, da ste v Kobarid povabili Italijana za govornika ob 100-letnici najbolj razburljivega italijanskega vojaškega poraza, ki se je zgodil prav na teh bregovih v groznem letu 1917, lahko razumemo na dva nasprotna načina: to je lahko past ali pa pogumno dejanje fair playa.

Zame, ki poznam vsebino univerzalne etike, "pietas" bi rekli Latinci, značilne za ta muzej, in naravnost ljudi, ki so ga zasnovali in ga vodijo, ni dvomov: vaše povabilo je znamenje velike vljudnosti in obenem velike odprtosti v evropskem smislu.

To mestece ob Soči je odličen kraj, kjer bi lahko postavili spomenik ponižanju Italije in revanšizmu narodov bivšega avstro-ogrskega cesarstva, začeni s slovenskim narodom. A ni bilo tako.

Kobarid je grozno ime, idealno za ustvarjanje ločevanj in mi vemo, v kakšni meri politika – posebno v mejnih krajih – rada spodbuja zamere namesto povezovanja. Tu teče stoletna meja med latinskim in slovanskim svetom. Na tem mestu je tako v prvi kot v drugi svetovni vojni prišlo do spopada med dvema svetovoma. A tu, kjer so utrdbe hladne vojne postavljene med bunkerji iz prve svetovne vojne, prav tu, je bil po zaslugi nekaterih oseb odprtih pogledov zasnovan izjemen kraj srečevanja med narodi, ki poziva vse k skupnemu razmišljanju o tragedijah, ki so narode ločevale v nadaljevanju kratkega stoletja.

Ustvarili ste edinstven prostor, ki terja pravico do spomina brez vsake retorike ali revanšizma. In to preprosto s pripovedjo zgodb ljudi, ki bi jih prva zverinska vojna hotela spremeniti v gole številke, vendar tu zaživijo kot posamezniki. Kot ljudje s svojo zgodovino, s svojimi koreninami, s svojimi človeškimi vezmi.

Sem Tržačan, pankrt meje kot mnogo drugih iz teh krajev. Ded po materi se je vojskoval v avstro-ogrski vojski in moj oče, Furlan po rodu, je bil častnik italijanske vojske v drugi svetovni vojni. Tako da pri nas doma, ko je bil govor o vojni in je kdo rekel "naši", ni bilo nikoli jasno, ali je šlo za Italijane ali Avstrijce. Že kot otrok sem se trudil razumeti svoje tako zapletene korenine. Leta in leta sem blodil po krajih med Redipuljo in majhnimi pokopališči, ki jih je Črni križ upravljal na Krasu v okolici mojega mesta. In to z edino željo, da bi vzpostavil postumno premirje med padlimi iz nasprotujočih si okopov. In da bi pripovedoval o tragediji, ki je zlomila vse nas, brez izjeme, začeni z letom 1914. To je bil samomor Evrope.

Kot novinar sem v obdobju pred stoletnico vojne 1914-18 prepotoval vse fronte velike vojne. Videl sem krvavo luno Galicije, neskončno blato zahodne fronte, vrtoglave povezovalne hodnike v Dolomitih, gozdove Karpatov, posejane s križi, krvno rdeče zore na bregovih Drine.

Pisal sem o velikih počasnih rekah, ki prečkajo staro rusko fronto in se spuščajo do Črnega morja, o krvavo rdečih borovnicah na bojiščih Romunije, o kostnicah Francije, nad katerimi leta na stotine divjih gosi, o snegu, poledenelem zaradi vetra v Ukrajini, o strmih skalnatih obalah Dardanel, ki se ob zatonu sonca rdečijo.

Ob koncu oktobra leta 2013, točno pred štirimi leti, prav v tem letnem času, na predvečer dneva mrtvih, sem bil na Poljskem, kjer sem prižgal sveče v spomin na padle Tržaçane, ki so tam pokopani. Zaigral sem zanje na svoje orglice, prebral na glas njihova pisma, opravil pitno daritev v njihovih pokopališčih. Vreme je bilo

čudovito. Zdelo se je skoraj kot da bi se odprlo nebo na drugi svet zato, da bi lahko pogovarjal s Sencami. No torej, po vseh teh potovanjih sem prišel do preprostega zaključka: mir branimo s tem, da ohranjamo strah pred vojno. Nič ni bolj zdravega od strahu za ohranjanje človeškega rodu. Sporočilo zgodovine je jasno: če se je Evropa vrgla v brezno in je v stanju, da se obnaša kot mesečnik, se je to zgodilo zato, ker je pozabila na vojne iz preteklosti.

Od tu izhaja prepričanje, da se mir lahko opira le na našo pošteno sposobnost gojiti spomin in preprečiti, da naše praznine v spominu zapolnijo zlonamerni sejanci razdora. Z veliko zaskrbljenostjo opažam, da ta sposobnost peša. Prav med svojimi potovanji po vojnih frontah sem namreč prvič zaznal prve znake škripanja evropske hiše. V Evropski zvezi nekaj ni delovalo že takrat, tik pred letom 2014. V Bruslju niso znali izkoristiti izjemne priložnosti, da bi ponovno strnili Evropejce s tem, da bi jih opomnili na tragedije, ki so v preteklosti povzročile ločevanja. Ni bilo takrat slišati visokih govorov, ki bi bili sposobni se dvigniti in leteti nad posameznimi narodi in njihovimi pristranskimi interesi.

Slišati je bilo le neuglašen koncert: francoske godbe na pihala in molk Nemcev, evforijo Poljakov za njihov narodni preporod in zamero Madžarov zaradi njihove liliputanske države. Belgijci proti Nemcem, Hrvatje proti Srbom, zbegane Angleže ujete v bolno nostalgijo za izgubljenim imperijem in že pripravljene na izbiro Brexita. In v Bruslju so bili zmedeni, diplomatsko tihi, da ne bi razburili te ali one bivše vojskujoče se države.

Začel se je oblikovati velik povratak k secesijam, ksenofobijam, žičnim oviram in mejam. Zaradi vsega tega sem prišel do nekaterih praktičnih zaključkov. Pomislil sem, da je za rešitev Evrope potrebno poživiti spomin na prvo svetovno vojno. A kako? Sit sem bil spominskih slavij in proslav. Godbe na pihala in dviganje zastav niso več služile ničemur. Žive priče dogodkov so umrle, kolektivni spomin se je skrajšal in mladina ima na razpolago revolucionarna komunikacijska sredstva, ki jih je treba upoštevati. Potreben je bil nov način pripovedovanja. A kateri?

To sem razumel neko noč med nevihto, ko sem spal v majhnem šotoru prav tu, na tej gorski fronti nad dolino Lepene. Rumeni, rdečkasti, zeleni bliski so razsvetljevali prostor med Krnom in Kaninom, vlekla jih je neizmerna gmota starega železa, ki še vedno leži pod zemljo na obeh bregovih Soče. Gromi so bobneli kot topovski streli in odmev jih je postoteril. Medtem ko je deževalo, tudi v moj šotor, sem ponovno prebral pisma takratnih vojakov in se zavedel, da so mi veliko več pomenila kot takrat, ko sem jih bral zaprt v svoji knjižnici.

Na tistem mestu sem razumel, kaj je manjkalo spominu. Ni dovolj razumeti z umom. Treba je čutiti, s telesom. Tista vojna je človeškemu telesu povzročila nekaj, česar ni nikoli prej doživel. Zato je bilo potrebno obuti tiste gozdarje in obleči tiste uniforme, se povzpeti na tiste bregove, na njih spati pokriti z neprimernimi platni, nositi težo, ki so jo imeli na ramenih tisti fantje, približati se fronti na tistih železnicah in nato nadaljevati peš z muko. Poslušati tišino Zemlje brez tabličnega računalnika in električne luči.

Preprosto rečeno, bilo je potrebno zamenjati spominske proslave z nečim starejšim, da prikličem njihove sence, in to do skrajne meje avtosugestije. Vživeti se in sklicati

na zbor sence.

Tiste fante iz prve vojne, vam prisegam, sem slišal in to večkrat. Slišal sem jih v Ypresu, na belgijski fronti, kjer vsak večer točno ob osmih trobentači zaigrajo Tišino pod ogromnim lokom vrat Menin, v katera so vklesana imena 120 tisoč britanskih vojakov, trupla katerih so izginila v blatu Flandrije. Med tistim preprostim obredom so vsi osuplo molčali in na koncu le s težavo prihajali k sebi, tolikšna je bila ginjenost, ki so jo doživeli.

Slišal sem jih v pokopališčih v Karpatih, kjer se je zdelo, da jih okrog pokopališč poslušajo vojske bukev, javorov, brez, jelš, postavljene v pozor kot grenadirji in s koreninami zaritimi v telesa naših dedov.

Slišal sem jih tudi tukaj, v tej dolini med Tolminom in Julijskimi Alpami, kjer vse, od cerkvice na Javorci do Ruske kapele, od majhnih lesenih mostov čez Sočo do strelskih jarkov na Kolovratu, opozarja na skrb za vzdrževanje krajev ter na intimen in ganljiv odnos domačinov do spomina.

Slišal sem jih predvsem v tem majhnem muzeju, ki je spremenil usodo celotne doline, saj bi brez njega ostala neznano obrobje.

To je časovni stroj, premestitev v zgodovino, prostor kamor je treba vstopiti oprezno v znak spoštovanja do Senc, ki tu bivajo. Če bi sam ostal čez noč v muzeju, sem prepričan, da bi slišal tiho šušljanje v številnih jezikih, šuštenje vojaških plaščev, premikanje nabojnic in lahko topotanje gojzarjev po suhem jesenskem listju ali po skorji snega ob koncu zime.

Videl bi iti mimo češke ključavničarje, pastirje iz Abracev, trgovce s konji iz Hercegovine, sibirske gozdarje, piemontske železničarje, židovske izvoščke iz Galicije, kmete iz Emilije, dalmatinske čolnarje in še rudarje iz siciljskih rudnikov žvepla, samotarske hribovce Hutsule, ciganske jezdece.

V muzeju je niša, kjer je rekonstrukcija alpina v kaverni. V njej je lutka v vojaški uniformi, ki piše očetu. Sliši se njen glas in v ozadju pesem Stelutis alpinis v znak spoštovanja do vojakov, ki so padli na bregovih. Rekonstrukcija je strašno vznemirljiva. Videl sem nekatere Nemce, ki so iz tiste sobe prihajali ven s solznimi očmi. Na ta način gradimo Evropo. Bolj uspešno kot z govori stotih politikov.

Moje srce je polno hvaležnosti do ljudi, ki so znali premostiti velik začetni skepticizem in so hoteli to ustvariti. V prvi vrsti sem hvaležen Zdravku Likarju, bivšemu načelniku upravne enote Tolmin, ki je razsvetljen človek in pobudnik muzeja, ravnatelju Jožetu Šerbcu, ki me je prijazno pospremil iz tolminske ravnine do grebena Kolovrata, Željku Cimpriču, podravnatelju muzeja, nedosegljivemu zbiralcu zgodb, ki danes opremljajo razstavo ob stoletnici.

Gre za zgodbe kot je tista o stotniku bersaljerjev, ki se je odločil, da ne bodo streljali na avstrijski oddelek, ki so ga zagledali skozi meglo, ko je brez vsake zaščite mukoma napredoval v svežem snegu. Ali za zgodbo vojaka, ki piše: "Kako je prijetno spati na tleh po večdnevni neprekinjeni hoji". Ali pa za nemške Schutzene, preoblečene v Bosance, s fesom na glavi zato, da ne bi razkrili Italijanom svojega prihoda v Bovec, in ki so ob sebi imeli celo mujezina, ki je dvakrat na dan klical k molitvi.

Moral bi se zahvaliti vsej dolini. Izraziti svojo hvaležnost Branku Medvešu, lastniku kmečkega turizma, za skrbno očiščenje italijanskih jarkov, ki so okrog njegove hiše.

Ali Stanku Šekliju, ki je na lastne stroške obnovil hišo, kjer je Rommel prespal nekaj ur pred zavzetjem Matajurja.

Ta skupnost, ki živi ob bregovih najbolj bistre evropske reke, nam dokazuje koliko bogastva, moralnega in materialnega, lahko prinese ljubezen do svoje zemlje ob spoštovanju spomina.

Paolo Rumiz